

Катеринчук Катерина Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і криміналістики навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Досліджено поняття «здоров'я» з медичної та правової точки зору. Розмежовано терміни, що використовуються в кримінальному праві: «особа», «людина», «громадянин». Проаналізовано спеціальну літературу з указаної тематики й визначено види об'єктів злочинів проти здоров'я особи.

Ключові слова: злочин; здоров'я; об'єкт; особа; людина; тілесні ушкодження; побої; мордування; катування.

Исследовано понятие «здоровье» с медицинской и правовой точки зрения. Разграничены термины, используемые в уголовном праве: «личность», «человек», «гражданин». Проанализирована специальная литература по указанной тематике и определены виды объектов преступлений против здоровья личности.

Ключевые слова: преступление; здоровье; объект; лицо; человек; телесные повреждения; побои; истязания; пытки.

In the article by an author investigational concept of health from the medical and legal point of view. Terms which are used in a criminal right are delimited: «person», «man», «citizen». The special literature is analyzed from this theme and certainly types of objects of crimes against the health of person.

Keywords: crime; health; object; person; bodily injury; assault; torture.

Останнім часом точаться дискусії стосовно визначення понять «здоров'я», «об'єкт злочину» і таких соціальних категорій як «людина», «особа», «громадянин», що характеризують особливості їх статусу та можливості щодо захисту суб'єктивних інтересів. Саме тому цим питанням присвятили увагу у своїх дослідженнях науковці у сфері медицини (І. П. Бобровницький, В. О. Лішук, О. М. Разумов) та у сфері права (Л. І. Гуревич, В. Г. Манаєнков, О. С. Нікіфоров, А. А. Піонтковський, Є. В. Фесенко, Н. С. Чепранова).

Головними завданнями статті є дослідження спеціальної літератури, визначення та вирішення дискусійних питань у цьому напрямі.

Кримінальний кодекс (КК) України в статті 1 установлює свої завдання, одне з яких – «правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина». Це положення підтримується Конституцією України в ст. 3, 27, 49, де визначено, що людина, її життя й здоров'я, честь

і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Саме ці пріоритетні загальнолюдські цінності відповідають положенням міжнародних договорів, ратифікованих Україною. Але, на жаль, нормативно-правові акти не дають визначення «здоров'я особи» для точного його розуміння. Винятком є преамбула Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), де пояснено поняття здоров'я як стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів [1]. Але «жодне визначення здоров'я, навіть запропоноване ВООЗ, не може бути повним» [2]. Зазначене визначення певною мірою спірне. По-перше, поняття соціального благополуччя суб'єктивне, дуже широке й вимагає, насамперед, чіткого визначення. По-друге, соціальна повноцінність людини далеко не завжди характеризується кількісними критеріями та її біологічним станом. По-третє, виходячи з цього визначення, практично неможливо відшукати здорову людину [3].

Досліджуючи визначення «здоров'я», ми дійшли висновку, що цей термін більш ґрунтовно досліджено з медичної точки зору. На сьогодні точаться дискусії з цього питання, бо «здоров'я» – це динамічна категорія, визначення якої постійно вдосконалюється. Крім того, деякі автори зазначають, що під кримінально-правовим захистом здоров'я людини знаходиться з моменту початку пологів до настання біологічної смерті [4, с. 287], саме тому категорії «життя» і «здоров'я» є нероздільними та доповнюють одна одну. Серед науковців точаться дискусії щодо визначення здоров'я, яке б охоплювало всі можливі ознаки, йому притаманні. Так, наприклад, О. М. Разумов та І. П. Бобровницький визначають здоров'я індивіда як динамічний стан (процес) збереження та розвитку його біологічних, фізіологічних та психічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності при максимальному продовженні активного життя [5]. Пізніше в співавторстві з іншим науковцем О. М. Разумов презентує більш досконале визначення здоров'я: як біологічна категорія здоров'я відображає властивість організму зберігати й відновлювати достатні функціональні резерви, що забезпечують адаптацію до змінних умов середовища й діяльності [6]. В. О. Ліщук, проаналізувавши пояснення, надані іншими науковцями, зазначив, що здоров'я – це здібність до адаптації, самозбереження й саморозвитку, здатність чинити опір деградації і старінню, здатність запобігати хворобам і долати їх [7]. На нашу думку, науковці різних сфер (медичної, соціологічної, правової та ін.) по-різному сприймають термін «здоров'я», тому й виникають проблеми з його трактуванням. Так, наприклад, науковці у сфері права визначають здоров'я як нормальне функціонування тканин і органів тіла людини [8, с. 78].

Н. С. Чефранова зазначає, що здоров'я як особисте благо є одним з найважливіших умов нормальної для певної людини життєдіяльності всіх її частин, органів і систем, це такий стан людини, який забезпечує виконання нею різних біологічних і соціальних функцій [9, с. 7].

В. Г. Манаєнков визначає здоров'я як цілісність, нормальне функціонування найважливіших органів і систем людського організму, без чого неможливо забезпечення його нормальної життєдіяльності [10, с. 11].

А. А. Піонтковський здоров'я людини визначає як тілесну цілісність і нормальне функціонування органів людського тіла [11].

Л. І. Гуревич вважає, що здоров'я людини полягає в нормальному функціонуванні всього організму [12].

О. С. Нікіфоров під здоров'ям розуміє нормальний стан людського організму загалом [13], або «нормальне функціонування тканин чи органів людини» [14].

Є. В. Фесенко в монографії «Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони» зазначає, що «здоров'я населення» порівняно з поняттям «здоров'я особи» має свою специфіку, яка полягає не тільки в кількісному показнику. Особливістю поняття «здоров'я населення» є те, що воно більшою мірою має, крім медичних, і соціальні характеристики [15, с. 92].

Отже, злочинами проти здоров'я є суспільно небезпечні протиправні винні діяння, що посягають на здоров'я іншої людини та завдають йому шкоди. Згідно з КК України (ст. 121–127, 130, 133), шкода здоров'ю особи може завдатися не лише фізична, а й психологічна, відповідно до визначення здоров'я, наданого ВООЗ. Розрізняють поняття здоров'я у двох аспектах: це здоров'я індивідуума як окремої людини та здоров'я населення [2]. Деякі з цих категорій і знайшли свій вияв у назвах розділів КК України, де законодавець використовує різні поняття: «особа» (розділ 2, 3 та 4 КК України), «людина» (розділ 5 КК України), «громадянин» (розділ 5 КК України), «населення» (розділ 13 КК України), «людство» (розділ 20 КК України). Виникає запитання: чому законодавець у ст. 1 КК України обмежився термінами «людина» і «громадянин»?

Цікавим є те, що різні науковці користуються різними термінами. Наприклад, М. Й. Коржанський визначає, що найголовнішим завданням кримінального права є охорона особи – її життя й здоров'я [16, с. 33]; завданням кримінального законодавства є охорона особи від посягань, які державою визнаються злочинними [17, с. 28].

Людина – це біологічна категорія, що визначає належність живої істоти до людського роду за певними анатомічними особливостями та фізіологічними функціями. Процес розвитку та еволюції суспільства спричинив виникнення специфічних відносин між суб'єктами, що характеризуються певним рівнем усвідомленості та узгодженості. Саме це зумовлює соціальний характер поняття «людина» та його перетворення на соціально-значиму категорію «особа». Особа – людина, яка має історично зумовлений ступінь розвитку, користується правами, що надаються

суспільством, та виконує обов'язки, які ним покладаються. З виникненням держави та владної сфери відносин соціальна категорія «особа» набирає політичного змісту й перетворюється в категорію «громадянин». Громадянин – це особа, яка належить до постійного населення певної держави, має нормативно закріплений статус, користується захистом держави як у межах її території, так і поза нею. Наведені категорії надають можливість визначити належність людини до суспільства й держави, охарактеризувати особливості її статусу та можливості щодо захисту суб'єктивних інтересів [18].

Отже, варто погодитись із законодавцем, ураховуючи положення теорії держави та права як базової науки, що доцільніше використовувати термін «особа» у встановленні об'єкта злочину та назві розділу 2 (Злочини проти життя та здоров'я особи). Оскільки термін «людина» включає в себе всі соціологічні категорії, унесення змін до цієї статті є недоцільним.

«Поняття «людина» у нормах КК означає фізичну особу, людину в біологічному значенні цього слова. При цьому КК охороняє людину і як біологічну істоту, забороняючи посягання на життя, здоров'я, тілесну та статеву недоторканість, особисту свободу, і як соціальну істоту, особистість – у цьому випадку забезпечується охорона честі та гідності, політичних, соціально-економічних та інших прав і свобод людини» [19, с. 11].

Отже, здоров'я особи виступає одним з обов'язкових елементів складу злочину, об'єктом, у злочинах проти здоров'я особи, передбачених КК України.

Досліджуючи теорії об'єкта злочину у вітчизняній кримінально-правовій науці, науковці виділяють серед усіх можливих концепцій об'єкта злочину визначення «в загальному плані для позначення об'єкта видається прийнятним використовувати поняття соціальних цінностей чи соціальних благ. Адже, урешті-решт, такими цінностями чи благами є і правоохоронювані суспільні відносини, й інтереси, і правовідносини, і сфери існування людей тощо – тобто будь-які феномени, які окремі автори називають об'єктом злочину» [17, с. 160]. Відповідно до зазначеного вище, об'єктом злочину проти здоров'я особи виступає здоров'я особи як соціальна цінність (соціальне благо).

«По вертикалі» в теорії кримінального права прийнято виділяти загальний, родовий та безпосередній об'єкт злочину.

Загальний об'єкт утворює сукупність усіх суспільних відносин, що поставлені під охорону чинного закону про кримінальну відповідальність [20, с. 110], тому до загального об'єкта злочинів проти здоров'я особи віднесено охорону прав і свобод людини й громадянина.

Під родовим (груповим) об'єктом розуміють об'єкт, яким охоплюється певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною й економічною сутністю суспільних відносин, що повинні охоронятися внаслідок цього єдиним комплексом взаємозалежних кримінально-правових норм [20, с. 110]. Отже, родовим об'єктом є життя та

здоров'я особи, відповідно до назви розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи» КК України.

Безпосереднім об'єктом злочину виступають «конкретні суспільні відносини, що поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини КК і яким заподіюється шкода злочином, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину» [20, с. 111]. Безпосереднім об'єктом злочину в статтях 121–127, 130 та 133 КК України є здоров'я особи.

Існує також поділ об'єктів «по горизонталі», що здійснюється за характером порушуваних злочином соціальних благ. Злочини проти здоров'я особи «по горизонталі» поділяються на прості (ст. 121–125, 130 та 133 КК України) та складні (ст. 126 та 127 КК України), у яких додатковим факультативним об'єктом можуть бути воля, честь, гідність особи, її психічна недоторканність.

У злочинах, передбачених іншими розділами КК України, здоров'я особи також може бути об'єктом злочину, але як безпосередній додатковий обов'язковий або факультативний. Так, наприклад, розбій (ст. 187 КК України) є двооб'єктним злочином, тобто посягає на власність й особу (її здоров'я і життя); у незаконному заволодінні транспортним засобом (ст. 289 КК України) додатковим обов'язковим або факультативним об'єктом – залежно від конкретного способу вчинення цього злочину – може також виступати здоров'я особи.

«Додаткові об'єкти бувають також безальтернативними – склад відповідного злочину охоплює порушення лише одного такого об'єкта» [17, с. 170]. Прикладом може бути стаття 155 (Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості). Головним безпосереднім об'єктом у цій статті є нормальний фізичний, психічний і соціальний розвиток неповнолітніх, а також статева недоторканність особи. Додатковим об'єктом є здоров'я неповнолітньої особи, якому передчасний вступ у статевий зв'язок може завдати серйозної шкоди. Але додаткові об'єкти можуть бути й альтернативними – за умови, що склад відповідного злочину передбачає порушення або одного, або іншого (інших) факультативних об'єктів. Так, хуліганство являє собою грубе порушення громадського порядку, що супроводжується особливою зухвалістю. Особлива зухвалість під час хуліганства може, зокрема, полягати у знищенні чи пошкодженні майна, насильстві над потерпілим. Тому цей злочин характеризується складним об'єктом – головним є відносини у сфері громадського порядку, а додатковим альтернативним – або відносини власності, або здоров'я потерпілого [17, с. 170].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) від 22 лип. 1946 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_599.

2. Здоровье. В пreamбуле Устава Всемирной организации здравоохранения здоровье определяется как состояние полного физического, духовного и социального благополучия, а не только отсутствие болезней и физических дефектов [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

http://www.hameleon.su/2008_138_34_med.shtml.

3. Визначення поняття і критеріїв здоров'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://mediclub.com.ua/index.php?newsid=13198>.

4. Уголовный кодекс Украины : [науч.-практ. коммент.] / отв. ред. С. С. Яценко. – [3-е изд., исправл. и дополн.]. – К. : А.С.К., 2004. – 1096 с.

5. Разумов А. Н. Научные основы концепции восстановительной медицины и актуальные направления её реализации в системе здравоохранения / А. Н. Разумов, И. П. Бобровницкий // Вестник восстановительной медицины. – 2002. – № 1. – С. 3–9.

6. Разумов А. Н. Медико-социальные и культурологические основы концепции охраны здоровья здорового человека / А. Н. Разумов, В. А. Пономаренко // Здоровье здорового человека [гл. ред. А. Н. Разумов, В. И. Покровский]. – М., 2007. – Ч. 1. – Гл. 4. – С. 47.

7. Лищук В. А. Фундаментальность медицинской науки и валеология / В. А. Лищук // Валеология. – 2010. – № 1. – С. 15–25.

8. Сташис В. В. Особа – під охороною кримінального закону / В. В. Сташис, М. І. Бажанов. – Х. : Право, 1996. – 224 с.

9. Чефранова Н. С. Изучение и предупреждение преступлений, связанных с распространением венерических заболеваний (на материалах преступности несовершеннолетних) : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Н. С. Чефранова. – Х., 1975. – 21 с.

10. Манаенков В. Г. Уголовно-правовая, криминологическая характеристика и предупреждение умышленных тяжких телесных повреждений : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / В. Г. Манаенков. – М., 1991. – 21 с.

11. Курс советского уголовного права : в 6 т. – М.

Т. V. – М. : Наука, 1971. – С. 83.

12. Гуревич Л. И. Борьба с телесными повреждениями по советскому уголовному праву : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / Л. И. Гуревич. – М., 1950. – С. 7–8.

13. Никифоров А. С. Ответственность за телесные повреждения по советскому уголовному праву / Никифоров А. С. – М., 1959. – С. 12.

14. Дубовец А. П. Ответственность за телесные повреждения по советскому уголовному праву / Дубовец А. П. – М., 1964. – С. 14.

15. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони : [моногр.] / Фесенко Є. В. – К. : Атіка, 2004. – 280 с.

16. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна : [курс лекцій] / за ред. М. Й. Коржанського. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.

17. Українське кримінальне право. Загальна частина : [підруч.] / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

18. Теорія держави і права. Академічний курс : [підруч.] / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.

19. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [9-е вид., переробл. і доповн.]. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.

20. Бажанов М. І. Кримінальне право України: Загальна частина : [підруч.] / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.] ; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [2-е вид., переробл. і доповн.]. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.